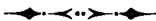

Եւ որ ի նմին ծովք եւ լրձակք.
Ըզնա՝ որոյ թագուկք՝ են ծագք
Լայնատարած Տիեզերաց:

Չո՞ պաշտեսցոյք մէք նրախօք. —
Ըզնա՝ որ զայս մէք երկրագոնտ,
Եւ զայս երկիրն եղ կարգեաց
Յանձնիւ տեղոջ գեղապատեալ.
Ըզնա՝ որոյ ե հաստատեալ —
Չերկիրն եւ գերկնից թարձաւ:
Ըզնա՝ որ եղ, ձեղիւ լուսեաց
Չերկնից չլրեղ հաստատութիւն:

Չո՞ պաշտեսցոյք մէք նրախօք. —
Ըզնա՝ որով որոտագոյ
Հաստեալ երկիրն այս եւ երկիր՝
Եւ յայնսպիսի տարածեցաւ:
Ըզնա՝ իսկ զոր երկիր չլրեղ
Եւ զոր երկիր միշտ դաւանին՝
Իշխան իարեանց Տէր մեծագոր.
Ըզնա՝ որոյ վե՞ն օգնութեամբ՝
Արիւն պայծառ շողալ ծագէ,
Ի նրմանէ գիւրն ընկալեալ
Ըզրոյս եւ զփայլ ձաճակնպեղ:

ԹԻՐԳՄ. ՄԿՐՏԻԷ Զ. ՁՐԱՐԱՆԱՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԸ ՀԱՅԵՐԷՆՈՒՄ

(Դոկտոր ՍՄԲԱՏ Մ. ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆՑԻ յօդածի
առիթով):

Արժանապատիւ խմբագիր Բազմալէպի.
Չեր պատշաճան ամառերրի 6 եւ 7—8
համարներում կար գետեղում մի ինչ որ լե-
զուաբանական ետիւղ դոկտոր Սմբատ Մ.
Գաբրիէլեանից, Դոկտորը նրա պարակի վե-
րա եւ դրե՞լ մի վերին աստիճանի ձեռաքրքիր
հարց. եւրոպական եւրոպեան թաւերի թարգ-
մանութիւնը. թոյլ տե՞ք ինձ ստեղծ իմ կար-
ծիքը այդ խնդրի վերաբերմամբ:

Կարելի է մի պատմական իրողութիւն
նկատել այն՝ որ Թիւրքահայեր եւ Կաւ-
կասահայեր որպէս իրանց քերականու-

թեան եւ զբականութեան՝ այսպէս եւ քա-
նաշինութեան մէջ ունեցել են մի ինքնու-
րոյն ուղղութիւն, ընտրել են միմեանցից
տարբեր ճանապարհներ:

Թիւրքահայերը եղել են առհասարակ
աւելի լաւ տեղեակ հայերէնի, ազատ լի-
նելով մի եւրոպական հարեւան ազգի ան-
միջական ազդեցութիւնից:

Կաւկասահայ ինտելիգենցիան կրում է
հէնց դպրոցական շրջանում՝ եւրոպական
ազգերի ազդեցութիւնը. նրա կեանքը այս-
պէս եւ նրա լեզուն եղել է աւելի եւրո-
պական, աւելի միջազգային:

Թիւրքահայը ապրում է քաղաքական
կեանքից զրկած. Կաւկասահայը աւելի
իրողութիւններով է զբաղւում քան նրանց
արտաբայտութեամբ:

Թիւրքահայը մտածում է թէ՛ որպէս
կարելի է Բիւրսկատիւն Թարգմանել,
Կաւկասահայը՝ թէ՛ որպէս կարելի է նրան
բնաշինել անել:

Կեանքի եւ պատմական հանգամանքների
տարբերութիւն:

Կարելի է ուրեմն այդ լեզուական հարցը
քննութեան առարկայ դարձնել, քանի որ
նրա ազդիւրը կեանքն է, իսկ կեանքն էլ
լեզուաբանների կամքից չի՛ կախւած, եւ
նրանց կարծիքի մասին հարց չի տալիս:

Կարելի է. ինտելիգենցիան եղել է այժմ
մի ոյժ՝ որ ժողովրդական հոսանքների
վերայ կարող է ազդել:

Բացարձակ դեմոկրատիայի շրջանը,
լեզուաբանութեան մէջ, արդէն իսկ անցել
է, եւ սկսուել է ինտելիգենցիայի, այսպէս
առած, « բիւրսկատիւն »-ն, ի հարկէ դեռ
փոքր չափերով:

Թիւրքահայերը Թարգմանում են բառի
բազադրիչ մասնիկներին. Génologie =
լոնոգաբանութիւն:

Կաւկասահայերը ընդունում են եւրո-
պական բառը, հնչումները միայն հայաց-
նելով. Գեներոլոգիա:

Սրանցից ո՞րն է ուղիղը:

Պէտք է ասած՝ որ երկուքն էլ չափա-
զանցութեան են հասցրած. Թիւրքահայերը
զրկւում են ինքնիրանց միջազգային ստաց-

աւծընեբից, Ռուսահայերը փոխ են առնում այն՝ ինչ որ արդէն իսկ ունեն:

Թիւրքահայերը և Պ. Գարրիէլեանց անտարակոյտ ինձ դատապարտութեան վճով կ'ենթարկեն և ինձ կը նկատեն մի « ազգութեաց », երբ պահանջեմ թէ պէտք է Միխիստր ասել և ո՛չ Նախարար, Վլայի և ոչ Կոստակոյ, Կոնսիոյ և ոչ Հիպատոս:

Բայց ես պէտք է ապացուցանեմ այստեղ թէ Սահակ և Մեսրոբն էլ ինձանից տարբիր վերաբերմունք չպէտք է ունենային վերոյիշեալ բառերի նկատմամբ:

Սրանց իրաւի կաւկասահայերի դրութիւնն են գործադրել, բայց աւելի համարձակ, աւելի գիտակցօրէն քան որքան մենք:

Նոյն հարցը դրուած էր և մեր Է. դաբու գրողների առաջ, մանաւանդ որ նրանք պէտք է ստեղծէին, սկիզբ տային հայ լեզուի. նրանք պաշտօնական անունները ընդունել են՝ օտար ձեռով, առանց թարգմանելու. պէտք է ասած որ այս վերջին փորձն էլ եղել է բայց անաջող անցել: Վերջրէն, օրինակ, եկեղեցական նուիրապետութեան վերաբերեալ բառերը:

Վովկասան գրութեամբ փոխ առնած բառեր.	Թիւրքահայ գրութեամբ կազմած բառեր.
Կաթողիկոս	
Պատրիարք	Հայրապետ
Մետրապօլիտ	
Եպիսկոպոս	Տեսուչ
Արքեպիսկոպոս	
Քորեպիսկոպոս	
Երէց	

Եկեղեցական այդ բառերից թարգմանուած է միայն Պատրիարք — Հայրապետ. բայց այդ բառը ո՛րքան զժբաղդութեանց է ենթարկւել. Հայրապետ ընկել է անորոշութեան մէջ, զրկւել պաշտօնական հանգամանքից, եպիսկոպոսի հոմանիշ դարձել. և ժողովների հարկւարտը եպիսկոպոսները եղել են միանգամից հայրապետ (== պատրիարք). այս է ահա թարգմանուած պաշտօնական անունների բաղդը:

1. Յոսեփեանց փոխ առնուած բառերի մասին հմտ. Հիւսէման Armenische Grammatik.

Տեսուչը՝ « եպիսկոպոս »-ի աթոռը չի կարողացել գրաւել և ո՛չ մի անգամ, և ստիպած է եղել գոհ լինելու... դպրոցների վարչութեամբ: Որպիսի միաստութիւն, մեծապատիւ դոկտոր, հրամայել որ Consule թարգմանենք հիպատոս. (տեսէք Ձեր յօդաւածը, Բաղնալիկ, յունիս էջ 263). բայց չէ որ հէնց այս հիպատոս բառը ցոյց է տալիս որ մեր հայերը Ձեզ նման չէին մտածում, այլ ընդունում էին օտար բառը, և թէ հէնց այն պատճառով որ հիպատոս յունական բառը ընդունւել է հայերէնում, կարող ենք և մենք կոնսիոյ բառն ընդունել, փոխանակ հիպատոսի իմաստը խանգարելու: Գուք թոյլ չսփոտի սաը մի մերենայի եւրոպական անունը գործածել. (լաւ է լուծիւն քան այլազգի բառ). բայց Թիւրքահայ գրագէտները չեն բարեհաճում մտածել թէ հէնց մեքենայ բառը մի օտար, մի յունարէն բառ է, և եթէ ընդհանուրը կարող է օտար լինել, ինչո՞ւ ոչ նաեւ մեքենայի մանրամասնութիւնները:

Որ Թիւրքահայերի այժմայ գրագէտները լինէին Ս. Սահակի ժամանակ, նրանք պէտք է այս բառարանը կազմէին. Ընդհանուր (== կաթողիկոս), Հայրապետ (== Պատրիարք), Վերապետ (== Եպիսկոպոս), Վերապետապետ (== Արքեպիսկոպոս), Մայրաքաղաքոյի (== Մետրապօլիտ) և Բիւզանդիոն կամ Մեծմասայի տիպար պէտք է բամբասէին Ս. Սահակին և Ս. Մեսրոբին իբրեւ տգէտներ կամ ատողներ հայ լեզուի:

Միծաղելի, իրաւի:

Պաշտօնեաների անուններին այն ժամանակ միայն հայերէն մի բառ ստեղծում էին մեր հայերը երբ արդէն նրանց համապատասխանը գոյութիւն ունէր իբրեւ արմատ—բառ, ոչ իբրեւ թարգմանութիւն. պրեպիյոյերի ասում էին քահանայ, դիսկոնի՝ տարկտագ, բայց սրանք թարգմանութիւններ չեն:

Մեր հին մատենագրեր կազմել էին մի ինչ որ Աղագեմիա, Վաւաշապուհի հովաւ, վանաւորութեան և Ս. Սահակի նախա-

գահութեան ներքոյ (դրանք մեր Լուի ԺԴ և Ռիշըրլիօն են եղել), և այդ Ակադեմիան, որին Միսրոսթեան դպրոց են անւանում թիւրքահայ գիտնականների շրջանակում, շատ վաղ քան Ֆրանսացիները՝ որոշում էր տեւել յունարէնից փոխ առնել այն բուլղոր պաշտօնական բառերը որոնց համապատասխան արմատ—բառ գոյութիւն չուներ հայերէնում:

Իրաւունք չունենք մենք էլ շարունակելու նոյն աւանդութիւնը. այդ չէ՞ պահանջում լեզուի միաձեւութեան հարկը. ինչո՞ւ չպէտք է կարողիկոս, Պոտրիսարք և նման բառերին արտաքսենք հայերէնից՝ իբրեւ օտար, իսկ նորերին՝ այո՛, նոյն իսկ երբ նրանք անհրաժեշտ են լեզուի յստակութեան համար: Որպէս մի ո՛ր և է հոյակապ ջէնք իր ճարտարապետութեան մէջ՝ այսպէս լեզուն էլ պէտք է միութիւն ունենայ իր կազմութեան եղանակի մէջ: Չմտածենք աւելի հայ լինել, պարոններ, քան Վրամշապուհը, քան Սահակը:

Կաւկասահայ բառակազմութիւնը ո՛չ միայն յաղթական է երեւում պատմութեան առաջ, այլ մանաւանդ լեզւաբանութեան:

Ի՞նչ տարբերութիւն կայ մի հայ և մի օտար—եւրոպական հոմանիշ բառի մէջ: Նրանք նոյն արմատի տարբեր ձեւով խանգարումներն են յաճախ. ծաղրական չի՞ լինի այս աղաւաղման վրէժխնդիր լինել՝ աւելի քան այն աղաւաղման: Միայն Ե. Դ. Գ. և այլն դարերի Հայերը չեն եղել մեր պապերը, այլ նաեւ աւելի հին դարերի Հայերը. ինչո՞ւ նրանցից գործածուած մի ձեւ (որ կարող է մի ո՛ր և է լեզուի մէջ պահւած լինել) պէտք է նկատուի օտար, դատապարտելի, խորշելի:

Ո՞վ է երաշխաւորում՝ որ այն բառը որին իբր հայկական ենք համարում նա էլ իր կարգին պարսկերէնից առնւած մի բառ չէ, և թէ՛ մենք չենք հաւանում մի օտար բառ բայց եթէ մի այլ օտար բառ ընդունելու համար նրա փոխարէն: Չէ՞ որ թարմ է Consul—Հիւպատոսի յիշատակը:

Մեր հին մատենագրերը պէտք է շատ

գործնական և կեանքի հասկացող մարդիկ եղած լինեն, որ առանց լեզուների խնամութիւններին տեղեակ լինելու, դուռը բաց են արել այն յունարէն բառերի առաջ՝ որ աւելի յստակ բացատրութիւններ էին:

Այն՝ ինչ պատկանում է եւրոպական լեզուներին, պատկանում է և մեզ՝ նոյն ընտանիքի անդամներին:

Մեզանից շատերը բաց ի հայկական պաշտօնական անուններից ստիպւած են սովորել և եւրոպականներին. ինչո՞ւ աշխատութիւնը կրկնապատկել այնքան մեծ չափերով: Մի քիչ աւելի գործնական լինենք:

Այն բառերը որ մուտք են գտել ո՛չ միայն եւրոպական, այլ և սեմական և տուրանեան լեզուների մէջ՝ կարող են հայերէնի էլ մաս կազմել: Չպէտք է զբրկենք մեզ միջազգային ստացւածքներից, անջատուենք համաշխարհային կեդրոնից և մանաւանդ եւրոպական մեր ցեղակիցներից: Այդ կը լինի և՛ մի բարոյական ոյժ և՛ գործնական շահերի աղբիւր հայ ժողովրդի համար:

Ես կարող կը լինեի՝ բաց ի եկեղեցական անուններից մէջ բերել նաեւ քաղական պաշտօնեաների անուններ՝ օտարներից փոխ առնւած.

նայար	Սիմկդիտոս
նոմս	Պալատ
չիւպատոս	Սպաթար
գատրիկ	Քարտուղար

Բայց բաւականանում եմ մատնանիշ անելով ընթերցողներս՝ Հիւպմանի Գերականութեան վրայ, որտեղ կարող կը լինեն նրանք հայերէնի՝ յունարէնից առած փոխառութիւնները ուսումնասիրել:

Ո՞վ ցանկանում է աշխարհաբար բառաւանդ կազմակերպութեամբ զբաղւել, պէտք է նա իւր գործը հիմնէ պատմական—լեզւաբանական հիմունքների վրայ. պէտք է նրա աշխատութիւնը գործնական կեանքի համապատասխանող լինի. իսկ գործնական կեանքը, փորձառութիւնը արդէն իսկ գոյութիւն ունի. նոյն իսկ ինքն պատմույ

թիւնն է դա. դիտեցէք ապագան՝ անցեալում:

Հիմնած պատմական իրողութեան վերա՛ որ մեր նախնիները կուսխասանայ դրուրեալ են քառերը փոխ առնում յոնադեկից՝ երբ այդ էր պատկերում յեզի յոտակոտիւնը, կամ երբ երա հայերէն թարգմանութեան յէր աշտոնում ժողովրդականութիւնն ստանալ, օրինաւոր եմ համարում ընդունել հայերէնում եւրոպական այն ամէն բառերը, որոնց հայկական թարգմանութիւնը կարող է երկրորդ լինել, կամ կարող չլիտի լինի եւրոպական բառի չափ ժողովրդականութիւնն ստանալ՝ կեանքի պահանջներէ պտիւլած:

II.

Գիտեմ որ այս սկզբունքը՝ մի մեծ վերաճ է սպառնում: Մի անգամ երբ օտար տանիք գործածելու սկզբունքն ընդունեց, այնուհետեւ ամէն գրող իրաւունք կը ստանայ գործածելու նաեւ այն եւրոպական բառերը՝ որոնց համապատասխան հայերէնը կայ բառագրքում, բայց ոչ նաեւ ... նրա մտքում. այս են անում կաւկասահայերից շատերը, և հէնց այս պատճառով իրանց դատը կորցնում:

Ո՛չ միայն պէտք է սկզբունքը եշտակել, այլ նաեւ նրա գործադրութեան եղանակը՝ մանրամասն, կէտ առ կէտ. սկզբունքը՝ տրգեւերի ձեւերում՝ մի ամենամոտեցւոր զեկք է:

Այս կանոնի զանցառութեան մէջ է մեր գրագէտների մեծ սխալը. զեղծումների առիթ է տալիս այն՝ որ սկզբունքներ ենք տալիս՝ նրանց գործադրութիւնը յանձնելով անվարժների, զեղեցիկ մեքենան՝ մի անարուեստ մարդու:

Ես կը փորձեմ մի բառացուցակ այն բառերի որ պէտք է փոխ առնեն եւրոպական լեզուներից կաւկասահայ գրութեամբ:

ՇԱՀԻ-ԱՐՄԵՆ

Շարայարեյի

Գ Ր Ա Ւ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

— — —

«Հայերէն և դրացի լեզուները», Պրոֆ. Դոկտ. Պեղեքունի, թարգմանեց Հ. Թովմաս կէտիկեան, Վիեննա, 1907, էջ 264, գին՝ ֆր. 5:

Երբ այս գործը սկսու հանդիսին մէջ թարգմանութիւն յետ տարբեր կարծիք յայտնելու խօսիմ բայի մասին քան ինչ որ ունէր հեղինակս, կը գրէի թէ «Արողջին վրայ՝ դեռ բոլորը չաւարտած, կարելի է զդատաստան մ'ընել՝ »: Հիմայ Հ. Թ. կէտիկեան անոր ամբողջական թարգմանութիւնը կու տայ մեզի, վարժ ու յստակ հայերէնով մը, որ, թէեւ քանի մը բարդութիւններ շատ ընտանի չհնչեն, միշտ մեծ յաղագրութիւն մը ենթադրել կու տայ թարգմանչին մէջ:

Ամբողջին բովանդակութիւնը՝ թէեւ յոգնեցնող, բայց միանգամայն մեծապէս հրահանգիչ է լեզուական խնդիրներու մասին: Ազգին մէջ անցողակի կը ծանուցուի թէ հեղինակին առաջին հայագիտական աշխատասիրութիւնը է այս: Գրքին ընթերցուցումն իսկ կը ցուցնէ թէ ուրիշ գրութեաներու մէջ ալ ուսումնասիրած պիտի ըլլայ հայերէնը, քանի որ այնքան խոր ծանօթութիւն ունի անոր բառագիտական և քերականական կազմութեան: Իր հետազոտութեանց համար անիկայ ոչ միայն յորդառատ աղբիւրներ ունեցած է, այլ և շատ լեզուներու գիտութիւն մը, ինչպէս կը տեսնուի անոնց համառոտագրութեան ցանկէն:

Հատորին բուն բովանդակութիւնը կը կազմեն Հայերէնի ձայնակուն դրութեան մասին հասկարգ յիտողութիւններ (3-170), Հայերէնի փոխառեալ բառեր քրքրեկի մէջ (170-205), Հայերէնի յոգնակի կազմա-